

Hammurabis lov

gjorde forskel på folk

Hammurabi, Babylons konge, står foran solguden Shamash, guden for retfærdighed og sandhed. Ifølge en meget udbredt forestilling i datiden havde kongen ansvar for at sikre retfærdighed i samfundet. © Biblical Archaeology Review 31/2 (2005).

Af lektor Carsten Vang, Menighedsfakultetet

Hammurabis lov regnes med rette til kronjuvelerne blandt den mellemøstlige arkæologiske fund. Stelen, som loven står skrevet på, er i sig selv en fryd for øjet. Flere love i Hammurabis lov minder slående om Moseloven, og det bliver stadig diskuteret, om den er afhængig af Hammurabis lov. Dog springer én stor forskel i øjnene: Moseloven beskytter i langt højere grad den svage part som f.eks. slaver og børn og foreskriver samme straf for alle uanset klasse.

I vinteren 1901-02 gravede den franske arkæolog Jacques de Morgan på akropolis i den gamle persiske by Susa. Byen, som bibelsk set især kendes fra Esters Bog, ligger i det sydvestlige Iran.

Da de Morgan efterhånden gravede ned i de lag, som stammer fra den periode, hvor Susa var hovedstad i det elamitiske rige (1900-1000 f.Kr.), begyndte store mængder krigsbytte at dukke op i lagene. Det var statuer og steler, som elamitterne havde røvet på deres krigstogter til de store byer i Mesopotamien og havde slæbt med til Susa.

Blandt dette rige krigsbytte lå en bemærkelsesværdig stor og smuk stele i tre stykker. Stele var oprindeligt lavet af Hammurabi, konge af Babylon fra 1792 til 1750 f.Kr. Den viste sig at rumme en omfattende samling love, som straks blev døbt Hammurabis lov (forkortet HL). Den elamitiske konge Shutruk-Nahuntes havde røvet stelen fra den babyloniske by Sippar (omkring 1160 f.Kr.) og anbragt den i sin guds tempel i Susa.

Den lange tekst på stelen blev hurtigt oversat af franskmanden Jean-Vincent Scheil i 1902. Fra starten blev teksten →

genstand for en voldsom strid i den lærde verden, fordi lighederne med Moseloven sprang i øjnene: Var Moselovens bud bare en dårlig efterligning af Hammurabis lov?

SELVE STELEN

er 2,23 m høj og lavet af sort, glatpoleret diorit, som er en ekstrem hård stenart at udhugge og bearbejde. Diorit er yderst holdbar og blev derfor ofte brugt til statuer af mesopotamiske konger i det 3. og 2. årt. f.Kr. Stelen står i dag på Louvre i Paris og er et af museets største klenodier.

Stelen rummer øverst et stort relief af Hammurabi og solguden Shamash og dernæst en sammenhængende lovtekst på 51 kolonner, hver på ca. 80 linjer.

HL er skrevet på akkadisk, et østsemittisk sprog, der er beslægtet med hebraisk. Skriften er kileskrift, dvs. hvert skrifttegn består af kileformede streger.

DEN GUDDOMMELIGT UDVALGTE KONGE

Øverst på stelen er der udhugget et relief, hvor Hammurabi, kongen af Babylon, ses stående foran solguden Shamash, gud for

Under relieffet af Hammurabi og retfærdighedens gud er den lange lovtekst indhugget, som fortsætter på stelens bagside. © wikipedia og Musée du Louvre.

sandhed og retfærdighed, der sidder på sin trone. Hammurabi indtager den typiske holdning med højre arm bøjet op for munden som én, der beder. Guden rækker noget til kongen, og det er formentlig regentsymbolerne: ring og stav.

Med dette relief vil Hammurabi vise omverdenen, at han er guddommeligt udvalgt, og at han regerer på gudens foranledning og med dennes autoritet. Han er mellemmand mellem retfærdighedens gud og folket. Hans lovgivning og retsafgørelser, som følger på stelens tekst, har støtte fra højeste sted.

MEGET POPULÆR LOVSAMLING

HL er efterhånden fundet i mange forskellige afskrifter og eksemplarer fra Mesopotamien til Anatolien og Israel. I dag har vi kendskab til mere end 30 afskrifter af

Hammurabi

HVEM VAR HAMMURABI?

Han var den 6. konge i det første babyloniske dynasti. Ifølge den kronologi, som de fleste forskere følger i dag, sættes hans regeringstid til 1792-1750 f.Kr. Skal vi sammenholde Hammurabis regeringstid med noget i Bibelen, kommer den lige efter Josefs død i Egypten (ca. 1800 f.Kr.).

Begyndelsen på Hammurabis regeringstid var fredelig. Han forhøjede og forstærkede byen Babylons mure. Mange templer blev genopbygget og udbygget, og han ledte vand i en stor kanal til byen Larsa. Han sørgede for fred og sikkerhed i landet.

MANGE EROBRINGER

Snart begynder han at erobre den ene store naboby efter den anden i det sydlige Mesopotamien. I 1763 besejrer han en alliance af konger og erobrer mange bystater på én gang. Han får magten over hele den sydlige del af Mesopotamien og slår elamitternes hær. Seks år senere (i 1757) erobrer Hammurabi den store by Mari langt mod nord ved Eufratfloden og ødelægger den fuldstændigt. To år senere bliver byen Eshnunna taget.

Hammurabi skrev mange breve til sine embedsmænd om

alt vedrørende deres forvaltning, og mange breve fra hans ledende ministre er fundet, som kaster lys over Hammurabis tid. Det er også tydeligt, at han havde ambassadører i mange byer, som kontinuerligt sendte rapporter til ham. Dokumenter fundet i Mari viser, at han bl.a. havde en udsending i byen Hasor i Israel.

OPTAGET AF RETFÆRDIGHED

I 1752 f.Kr. – to år for sin død – lader han sin berømte lovsamling udhugge og opstille på en offentlig plads i byen Sippar og i en række andre byer. Kun de færreste var i stand til at læse selve teksten. Men de, der kunne (embedsmænd og skrivere), fik et stærkt indtryk af kongens retfærdige styre. Sammenlignet med andre mesopotamiske konger er det usædvanligt, at Hammurabi har så meget fokus på at etablere samfundsmæssig retfærdighed i sit land.

HURTIG KOLLAPS

Hammurabi opbyggede altså et stort imperium i løbet af sin knap 40-årige regeringstid. Det forfaldt imidlertid hurtigt efter hans død, og da hans søn Samsuiluna døde i 1712 f.Kr., var imperiet helt brudt sammen.

loven skrevet på lertavler. Disse er dog alle ukomplette. Desuden er der fundet flere eksemplarer af loven hugget på steler af basalt. Heller ikke disse er fuldstændige. Så sent som i 1998 blev fortalen til HL fundet i et tempelarkiv i byen Sippar. Denne version kan dateres til ca. 650 f.Kr.

Udgaver af stelens tekst, som er daterede og er ældre end selve stelen, viser, at HL ikke var det første forsøg fra kongens side på at samle retsafgørelser i sin forvaltning.

Loven har således været en yderst populær tekst, som er blevet skrevet af gennem århundreder og har været brugt som øvelsestext for skrivere i mange generationer. Som følge af den overvældende mængde afskrifter og kopier kender vi lovtæksten som helhed, selv om elamitterne havde hugget noget af stelens tekst væk. Alle paragraffer er bevaret, hvilket er ganske usædvanligt for en tekst fra oldtiden, som er kommet for dagens lys gennem udgravninger.

Flere fragmenter af en lertavle blev fundet på tel Hasor i Israel i løbet af sommeren 2010. Disse tekststumper bliver dateret til ca. 1700 f.Kr. og rummer vendinger og begreber, som minder meget om HL. Vi venter stadig på den officielle udgivelse af fragmenterne og på at få at vide, om vi her har at gøre med en kopi af HL eller med en juridisk tekst, der blot *minder* om HL.

OPBYGNINGEN AF HAMMURABIS LOV

HL består af tre dele: En fortale, en hoveddel, som rummer selve lovens tekst, og endelig en længere efterskrift. I fortalen lovpriser Hammurabis guddommelige legitimitet og hans retfærdige styre. Han blev konge for "at forårsage retfærdighed i landet, at bekæmpe de syndige og onde og forhindre de stærke i at undertrykke de svage". →

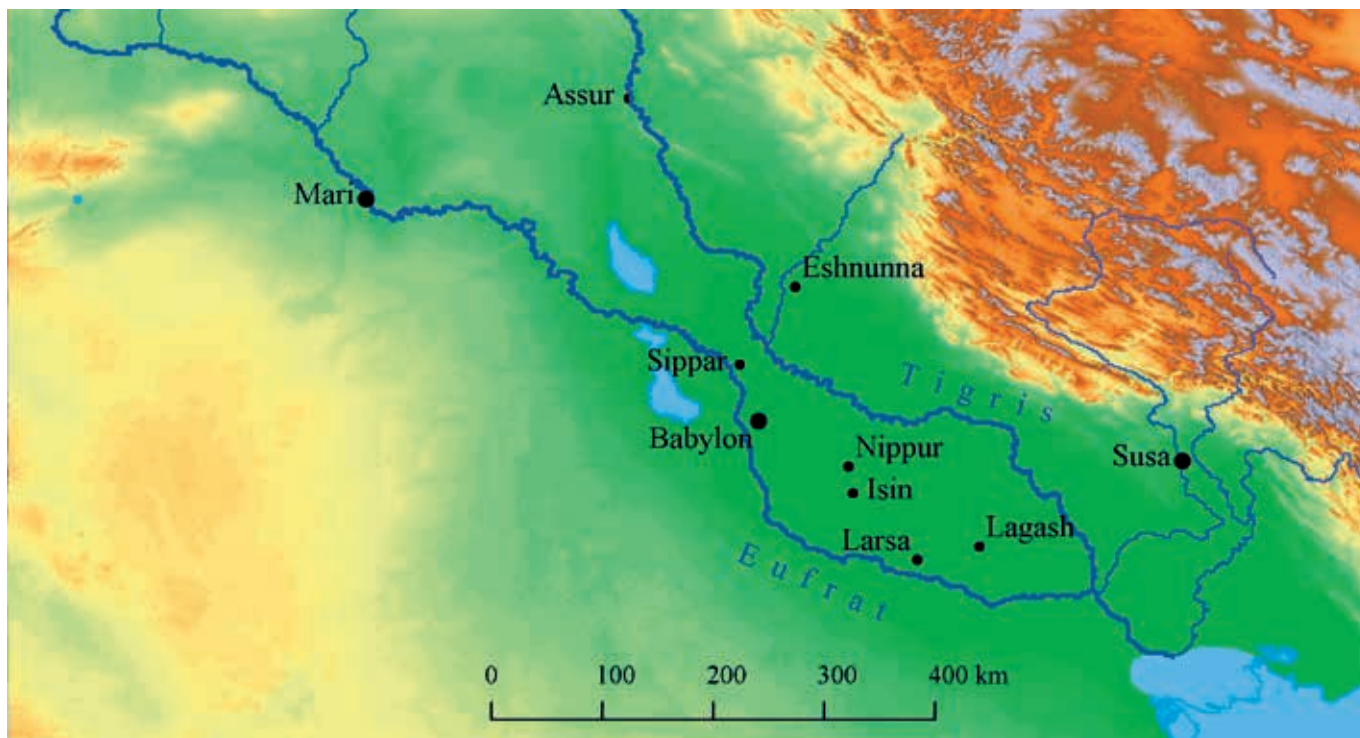
Ikke den første lov i verden

Da HL blev offentliggjort i 1902, var man meget hurtig til at betegne den som den første lovsamling i verden.

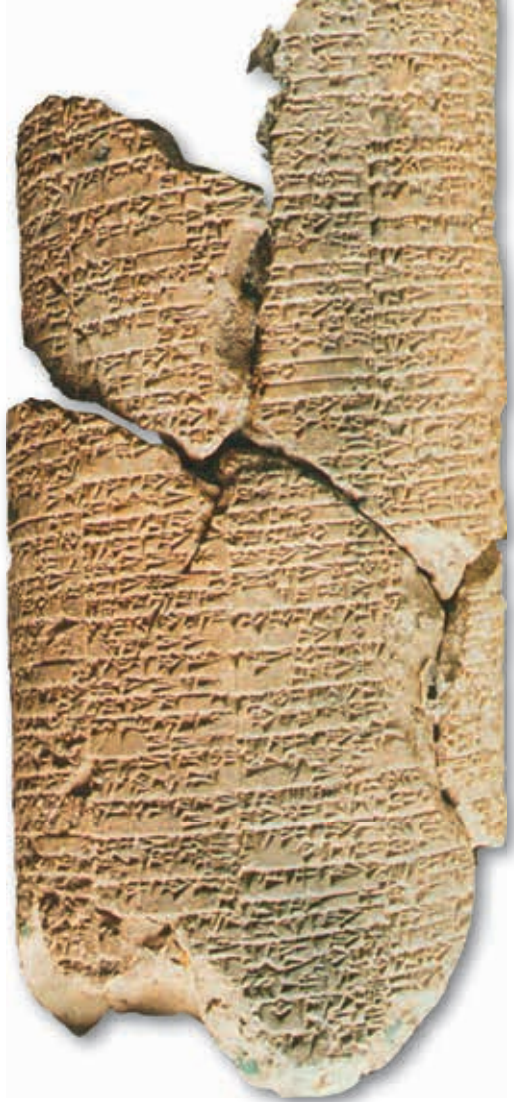
Det er der imidlertid ikke. Adskillige ældre lovsamlinger kendes i dag fra Mesopotamien. Blandt disse ældre lovsamlinger kan nævnes Ur-Nammus lov (ca. 2050 f.Kr.), Lipit-Ishtars, Isins konges, lov (ca. 1870 f.Kr.) og byen Eshnunnas lovsamling (ca. 1930 f.Kr.). En sammenligning af HL med disse ældre lovsamlinger viser, at HL på visse punkter synes at bygge på dem.

Den sumeriske konge Uru-kagina (2380-2360 f.Kr.) iværksatte en række omfattende sociale reformer i bystaten Lagash. Hans lovsamling er ikke fundet endnu; men en række tekster fra hans regeringstid viser, hvordan kongen bekæmpede korrupsion, bød, at enker og faderløse ikke måtte undertrykkes af myndigheder og de rige, og søgte at skabe en vis lighed for loven for alle borgere, også de fattige og jordløse. Om teksternes lovprisning af kong Uru-kagina så svarede til virkeligheden, er nok tvivlsomt. Men her bliver det for første gang dokumenteret, at kongen har ansvar for at sikre retfærdighed for samfundets svageste.

HL indgår således i en lang tradition i Toflodslandet for, at konger skal tage vare på retfærdighed og synliggøre denne retfærdighed gennem lovtækster.

Kong Hammurabi af Babylon skabte et stort imperium, der strakte sig fra Mari i nord til det sydlige Mesopotamien. Den nuværende kystlinje er angivet på kortet. www.biblemapper.com.

Den ældst kendte lovsamling i verden er Ur-Nammus lov, udstedt engang mellem 2095 og 2047 f.Kr. Den er således tre hundrede år ældre end Hammurabis lov. © Biblical Archaeology Review 2002/5.

Efterskriften til HL lovpriser igen kongens retfærdighed og opfordrer senere konger til at indprente sig retssætningerne og følge dem. Hammurabi har ladet sine domme offentliggøre på stelen, for at "den mægtige ikke skal gøre uret mod den svage og for at skabe retfærdige veje for den faderløse og enken".

Hvert afsnit i lovsamlingen begynder med en juridisk case: "Hvis ...", hvorefter afgørelsen følger: "så skal ...". Loven behandler emner inden for handelsret (økonomi og handel), familieret (f.eks. arv og ægteskabsbrud) og ejendomsret, og den lovgiver vedr. behandling af slaver, honorarer for arbejde og tjenesteydelser, prissætning, renter og lønninger.

SAMFUNDET PÅ HAMMURABIS TID

De mange love giver et billede af et samfund, hvor kongen er den øverste, og under ham er der tre klasser af borgere: *awilum* (den frie mand), *mushkenum* (den afhængige mand) og endelig den nederste klasse, *wardum* (slaverne). Loven regulerer forholdet mellem disse tre klasser. Straffene, som HL opererer med, er forskellige alt efter hvilken samfundsklasse, der har begået forseelse. Samfundet er stærkt klassesdelt.

HAMMURABIS LOV OG MOSES

Mange sætninger i HL kan minde om Moseloven. Den første paragraf hedder: "Hvis en *awilu* anklager en anden *awilu* og beskylder ham for drab, men ikke kan bevise det, skal anklageren lide døden". Dette minder om 5 Mos 19,15-19, hvor falsk anklage mod en anden straffes svarende til den forseelse, som anklagen vedrører.

En særlig tæt parallel finder vi i det, som er blevet kaldt "loven om den stangende okse", som både findes i HL § 250-52 og i 2 Mos 21,28-32.

Loven om den stangende okse

HAMMURABIS LOV

250. Hvis en okse stanger en mand til døde, mens den går gennem gaderne, er dette tilfælde ikke basis for en retssag. 251. Hvis en mands okse er kendt for at stange, og myndighederne i hans kvarter meddeler ham, at oksen er kendt for at stange, men han ikke skærer spidsen af dens horn eller styrer oksen, og oksen så stanger en *awilu* til døde, skal ejeren betale 30 sekel sølv. 252. Hvis det er en mands slave (som bliver stanget til døde), skal han betale 20 sekel sølv"

2 MOS 21,28-32

²⁸ "Når en okse stanger en mand eller kvinde ihjel, skal oksen stenes, og man må ikke spise dens kød. Oksens ejer skal gå fri af straf. ²⁹ Men hvis oksen tidligere har stanget, og dens ejer ikke har passet på den, skønt han er blevet advaret, og den så stanger en mand eller kvinde ihjel, skal oksen stenes, og også dens ejer skal lide døden. ³⁰ Men hvis det pålægges ham at betale sonepenge, skal han som løsesum for sit liv betale, hvad der bliver pålagt ham. ³¹ Hvis oksen stanger en dreng eller pige, skal ejeren behandles efter de samme regler. ³² Hvis oksen stanger en træll eller trællkvinde, skal ejeren betale tredive sekel sølv til deres herre, og oksen skal stenes"

Stump af lovtæst fundet på tel Hasor i Israel i 2010. Den dateres til det 18.-17. årh. f.Kr. og antyder, at den mesopotamiske lovtradition var kendt langt uden for selve Mesopotamien. © Biblical Archaeology Review 2010/6 og The Selz Foundation Hazor Excavations in Memory of Yigael Yadin.

HL 250-252 og 2 Mos 21,28-32 er bygget op på samme måde: Begge love skelner mellem oxen, der stanger et menneske ihjel første gang, og den okse, som er kendt for sit vilde temperament, men som ejeren ikke har villet styre, selv om han er blevet advaret. Og begge slutter med det tilfælde, hvor offeret er en slave.

Samtidig har Moseloven en væsentlig skrapere sanktion. Mens HL siger, at ejeren af den stangende okse skal betale en bøde, siger Moses, at såvel okse som ejerman skal dø. Ejeren kan dog blive pålagt at betale bodspenning som løsesum for sit eget liv. Ejeren sættes altså i kategori med en manddraber! I Moseloven skal oxen slås ihjel uanset hvem, der er offeret.

Den store forskel mellem HL og Moseloven er, at Moses ikke skelner mellem den voksne, frie mand og andre mennesker. Også i det tilfælde, hvor et barn bliver stanget ihjel, gælder samme sanktion.

STORE FORSKELLE

Samtidig er der væsentligere forskelle mellem HL og Moseloven. HL er polyteistisk. Den henviser til de mange babyloniske guder, som sanktionerer kongens lov. Moseloven derimod er monoteistisk. Den kender kun én gud, Israels Gud. Han er herre over alle livets forhold og kan møde alle menneskers behov.

HL har mange love, som vedrører handel og transport af varer. Hvad skal der f.eks. ske, hvis en flok dyr, et skib eller varer går tabt under transporten? Den fastsætter renter for at låne penge ud eller stille dyr og varer til rådighed for andre. Renten for at låne sølv sættes til en sats, som vil svare til 20 % om året. Det betyder, at ens gæld ville blive fordoblet i løbet af fem år.

Derimod advarer GT på det skarpeste mod overhovedet at tage rente af det, man låner til sin fattige landsmand (2 Mos 22,24; 3 Mos 25,35-37), og har man taget den fattiges kappe i pant for gælden, skal kappen leveres tilbage til ham inden solnedgang – uanset gælden (2 Mos 22,25). GTs lov har ingen forskrifter for handel med varer eller for købmændskab og synes at afspejle en hel anden kultur end Hammurabis bykultur, hvor der var en omfattende vareudveksling.

DEN FLYGTEDE SLAVE

En slave kunne føle sig fristet til at stikke af fra sin herre, hvis denne var ondsindet og urimelig. I sådanne tilfælde forordner HL, at flygtede slaver skal pågribes og leveres tilbage til deres ejer. Hvis man hjælper slaven med at skjule sig eller selv beholder ham, står man til dødsstraf (HL 16-20).

Moseloven taler anderledes. Den foreskriver, at man ikke må udlevere en flygtet slave til dennes ejer. Slaven skal have lov at slå sig ned som en fri mand, hvor han selv vil. Og ejeren kan ikke kræve slaven tilbage (5 Mos 23,16-17).

EN FÆLLES LOVTRADITION

Det kan ikke godtgøres, at Moselovens bud skulle være blevet formuleret under indtryk af Hammurabis lov. Der er visse love, som er bygget op på samme måde som HL. Fund af lovsamlinger, som er ældre end HL, viser imidlertid, at samme lovstruktur og tankegang også findes i disse ældre love. I tilfældet med "den stangende okse" har Eshnunnas lov faktisk en endnu tættere parallel til Moselovens formulering.

Samtidig er der betydelige forskelle. Ikke mindst bliver slaven

behandlet meget mere skånsomt i Moseloven end i HL. Skade på ejendom bedømmes væsentligt mildere i Moseloven, mens skade på personer bedømmes strengere.

Ligheder og forskelle kan nok bedst forklares ved, at både de gammelbabyloniske love og Moseloven bygger på en fælles semitisk lovtradition, som går langt tilbage i tiden. Denne retstradition har været gældende overalt i det samfund, som Abraham kom fra, og den fik nedslag i forskellige lovsamlinger i Mesopotamien, herunder Hammurabis.

Hammurabis lov kan tjene til at belyse den verden, som patriarkerne kom fra, og den kan vise, på hvilke områder Moses' lovgivning skiller sig ud fra datidens tankegang og forståelse. På den måde er Hammurabis lov et umådeligt spændende bagtæppe for den gammeltestamentlige lov i Mosebøgerne. —■

Hammurabis lov findes på dansk kun i en ældre oversættelse fra 1936: Hammurabis lov (København: Schultz 1936) eller i Paul Frischauer, Det står skrevet. Banebrydende kildeskrifter (København: Lademann 1974).

Dette koniskformede prisme af ler beskriver kong Uru-kagina af Lagash' sociale reformer, hvor han søger at sikre retfærdighed for den faderløse og enken og stoppe vilkårlige overgreb mod de svage. I denne tekst anvendes ordet "frihed" for første gang. © Archaeology Odyssey 2001/1.